

VIRTUS

24 | 2017

Paul Janssens

De Europese adel en de natie

244

Martin Wrede en Laurent Bourquin, ed., *Adel und Nation in der Neuzeit. Hierarchie, Egalität und Loyalität, 16.-20. Jahrhundert*, Beihefte der Francia, LXXXI (Ostfildern, Thorbecke Verlag, 2016, 339 p., ill., index)

Dit boek bundelt de lezingen van een colloquium dat in het voorjaar van 2013 aan het Duits Historisch Instituut te Parijs plaatsvond. De Franstalige bijdragen zijn dan ook veel talrijker dan de Engelstalige en Duitstalige teksten. Slechts een kwart van de bijdragen heeft betrekking op de negentiende eeuw. De andere behandelen alle de vroegmoderne periode. De Zuid-Europese landen komen niet aan bod.

In een uitvoerige inleiding poogt Martin Wrede de onverenigbaarheid, of op zijn minst het problematische karakter van de relatie tussen natie en adel aan te tonen: 'Adel und Nation (...) passen eigenlijk niet recht zueinander', stelt hij in de eerste zin van het boek. Hierbij verwijst hij naar de opheffing van de adel door de Franse revolutionairen, de grondleggers van de moderne natiestaat. Maar is de aristocratie als revolutionair vijandbeeld wel gelijk te stellen met de adel? Een aristocratisch regime verwijst niet naar een sociale, maar naar een politieke realiteit. De vroegmoderne aristocratische regimes (zowel monarchieën als republieken) moesten in de ogen van de revolutionairen plaats ruimen voor een democratische republiek, waarin de soevereiniteit op het staatsburgerschap gestoeld was. De kiezers zouden de plaats innemen van de traditionele standen. In een aristocratisch regime had de bevolking geen politieke inspraak. Deze was weggelegd voor een onbeduidende minderheid, die aan het hoofd stond van de lokale territoriale omschrijvingen: de adellijke en kerkelijke grootgrondbezitters op het platteland en de rentenierende burgerij in de steden. In de traditionele statenvergaderingen werd de natie door de standen belichaamd; in

de moderne staten traden de kiesgerechtigde burgers in hun plaats. De revolutionaire polemieken tegen de aristocratie zijn niets meer dan een momentopname in de strijd tussen de oude en de nieuwe politieke orde. De omvorming van de Franse Staten Generaal tot *Assemblée Nationale* in 1789 illustreert deze overgangsfase van een traditionele naar een moderne natie. De conclusie van Wrede, 'Adel und Nation reimen sich also wirklich nicht, weder metrisch noch konzeptuell', is dan ook weinig overtuigend. Deze schijnbare tegenstelling berust op een anachronisme: de vroegmoderne adel vormde geen afgescheiden of vreemde natie in eigen land, tenzij men de hele bevolking zonder politieke inspraak met de natie wil gelijkstellen.

Een tweede invalshoek van Wrede, die nauw bij de vorige aansluit, benadrukt het transnationaal karakter van de adel. Hierbij wordt stilzwijgend voorbijgegaan aan de vraag of andere bevolkingsgroepen, zoals de hogere clerus, grote zakenlui en financiers, militairen en geleerden niet evenzeer in aanmerking komen voor een dergelijke typering. Evenmin wordt benadrukt dat slechts een kleine minderheid van de gegoede adel bezittingen in meerdere landen had. Gelukkig wordt door de meeste auteurs weinig of geen rekening gehouden met deze vooronderstellingen. De verschillende bijdragen behandelen op een genuanceerde en bevattelijke manier de bindingen van de adel met de natie(s) waartoe zij behoren.

245

In een eerste deel wordt gepeild naar een mogelijke tegenstelling tussen de nationale identiteit van een land en de afwijkende nationale identiteit van de adel in dat land. Voor Frankrijk onderzoekt Arlette Jouanna geschriften waarin de Germaanse oorsprong van de adel werd vooropgesteld. De Franse edelen zouden afstammelingen zijn van de Frankische invallers. Zij relateert echter de draagwijdte van deze stelling, die noch tijdens de godsdienstoorlogen, noch later veel gehoor vond. Een duizendjarige lotsverbondenheid en een onderlinge vermenging had het onderscheid tussen Franken en Gallo-Romeinen uitgewist. In de zestiende eeuw waren de edelen alleszins geen buitenlanders meer, maar Fransen. De veronderstelde tegenstelling was toen al lang achterhaald.

Hans-Jürgen Bömelburg komt voor het vroegmoderne Polen tot gelijkaardige bevindingen. Ook in dat land leidde de opkomst van het humanisme tot legendarische genealogische constructies, waarbij Poolse adellijke geslachten werden voorgesteld als afstammelingen van de Sarmaten, de Vandalen, de Goten of de Romeinen. De uiteenlopende verwijzingen naar de afkomst van de Poolse adel ontnam echter ieder geloofwaardigheid aan deze genealogische waanbeelden.

Martin Wrede van zijn kant peilt tevergeefs naar een nationaal uitzonderingsstatuut van de hoge adel in het Heilig Roomse Rijk. In de zeventiende eeuw was er eerder sprake van een beklemtoning van de Germaanse identiteit van de Duitse adel. Zo namen de Nassaus tijdens de Dertigjarige Oorlog en opnieuw tijdens de oorlogen tegen Lodewijk XIV afstand van hun internationale affiniteiten om zich als Duitsers te profileren.

Een laatste casus wordt behandeld door Ronald Asch. De afstamming van de Ierse adel is divers: sommige geslachten beroepen zich op Ierse voorouders, andere op een Franse (Anglo-Normandische) afstamming en een laatste groep op Engelse wortels. Ook hier is van een tegenstelling tussen een adellijke en een niet-adellijke bevolkingsgroep geen sprake, want in beide groepen vindt men eenzelfde diversiteit in afkomst.

In zijn nabescherouwingen bij deze eerste reeks bijdragen merkt Lothar Schilling terecht

op dat de sporadische verwijzingen naar een eigen nationale afkomst van de adel nergens als basis van sociale uitsluiting ten opzichte van niet-edelen fungeerde. Dit discours werd ingezet als politiek wapen tegen een uitbreiding van het vorstelijk gezag en als een legitimatie van de politieke inspraak van de adel. Eerst in de loop van de achttiende eeuw stelden revolutionairen in Amerika en Frankrijk de vraag naar het voortbestaan van de adel in een moderne natie. Een onvermijdelijke vraag zolang de edelen de gelijkheid voor de wet afwezen en aanspraak bleven maken op een bevoorrechte status.

In een tweede deel van deze bundel wordt het internationaal karakter van de adel aan de orde gesteld. Luc Duerloo illustreert aan de hand van twee casussen welke criteria de politieke keuzen van de edelen beïnvloeden bij belangenconflicten. De familiale status staat voorop en deze is afhankelijk van de ouderdom van het geslacht, de omvang van het patrimonium en het prestige van het familiaal en sociaal netwerk. Het vorstelijk beleid mag de familiale positie niet in gevaar brengen. De diversiteit van de familiale posities verklaart de politieke verdeeldheid van de Zuid-Nederlandse adel bij politieke conflicten zoals de Spaanse Successieoorlog of de opstand tegen Jozef II.

246

Hugues Daussy bestudeert het internationaal adellijk netwerk aan protestantse zijde in de zestiende eeuw. Hij toont aan dat sommige adellijke families over een uitgebreid internationaal netwerk van familieleden en vrienden beschikken. Het voorbeeld van Willem van Oranje is treffend. Vanzelfsprekend wordt bij nationale conflicten op deze buitenlandse relaties een beroep gedaan. Maar buitenlandse militaire interventies leiden zelden tot een hertekening van de staatsgrenzen. De tussenkomsten zijn er slechts op gericht de bevriende partij aan de macht te brengen of te houden.

Jonathan Spangler bespreekt de intrigerende titulatuur *prince étranger*, die gangbaar was aan het Franse Hof. In eerste instantie wordt hierbij verwezen naar soevereinen van kleinere vorstendommen of naar jongere takken van buitenlandse prinselijke families. Bij nader toezien is de titel ook gebruikelijk voor prinsen die in Frankrijk bezittingen verworven hebben en al meerdere generaties in het land gevestigd zijn. In dat geval verwijst de titel niet langer naar buitenlanders die aan het Franse Hof verblijven, maar naar de buitenlandse oorsprong van prinselijke titels die door (genaturaliseerde) Fransen gedragen worden. Spangler benadrukt in dit verband het kosmopolitisch karakter van vele Europese hoven, maar uitgerekend deze vaststelling wijst er op dat edelen wel degelijk een aanwijsbare nationale identiteit hadden.

In een indringende bijdrage peilt Christine Lebeau naar het nationaal gevoel van edelen in het Habsburgse rijk. Kan er in deze statenbond (door historici soms aangeduid met het neologisme *composite monarchy*) sprake zijn van een Habsburgse adel? Lebeau maakt ernstig voorbehoud bij het supranationaal karakter van de adel, tenzij als een verwijzing naar het multinationaal bezit van sommige families. In het begin van de achttiende eeuw overwegen nog de traditionele regionale bindingen, al is er dan al een duidelijk onderscheid tussen de provinciale Statenadel en de hofadel.

Het derde luik in deze bundel behandelt de vraag naar de evolutie van het nationaal identiteitsbesef bij emigratie. Michael North spitst het onderzoek toe op het Baltisch gebied. Hij beschrijft de uitwijking van edelen vanuit Sleeswijk-Holstein, Melckenburg en Pommeren naar Denemarken en Zweden en vanuit Estland en Lijfland naar Zweden. Zij treden

in militaire of administratieve dienst, verwerven soms goederen en vestigen zich dan voor goed in hun nieuwe vestigingsplaats.

Olivier Chaline geeft een grondig overzicht van de migratie van katholieke edelen in Bohemen tijdens de Dertigjarige Oorlog. Zijn onderzoek spitst zich toe op de vraag waarom deze adellijke geslachten in de negentiende eeuw het streven naar meer autonomie van de Tsjechische bevolking steunden. Hij toont aan dat de ingeweken edelen steeds een minderheid gebleven zijn, wat hun assimilatie bevordert heeft. Een cruciale factor bij het integratieproces was de verkoop van hun buitenlandse bezittingen. Het Zuid-Nederlands geslacht Bucquoy biedt hiervan een goede illustratie.

Niet minder boeiend is de bijdrage van Anne Motta. Zij onderzoekt het behoud van het nationaal gevoel bij de Lotharingse adel na de Franse inval van 1633. Hertog Karel IV en een deel van de adel verlieten toen hun land en zochten aansluiting bij het Spaanse leger in de Zuidelijke Nederlanden. Men kan zich afvragen of de gehechtheid aan de eigen onafhankelijkheid bij deze edelen zwaarder woog dan de financiële voordelen verbonden aan de oorlogvoering.

247

Na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 weken circa twintigduizend Franse Hugenoten naar Pruisen uit. Silke Kamp richt haar aandacht op de edelen onder hen en geeft een gedetailleerde beschrijving van hun geleidelijke assimilatie in hun nieuw vaderland. Deze werd vertraagd door de toekenning van een eigen juridisch statuut als migrant, door een sterke concentratie van hugenootse edelen in Berlijn en door het overwicht van het Frans in het mondaine leven van de stad. Toch keerden slechts weinige families in de achttiende eeuw naar Frankrijk terug. De meesten lieten zich in de Pruisische adel opnemen.

Rainer Babel besluit deze sectie met de opmerking dat emigratie bij edelen niet tot specifieke nationaliteitsproblemen leidde omwille van hun groot aanpassingsvermogen. Van terugkeer was zelden sprake, tenzij bij de Lotharingse adel. Spijtig genoeg is in dit luik geen aandacht besteed aan de evolutie van het nationaal gevoel in de aangehechte gebieden. De uitspraak van Colbert na de verovering van Rijsel en de fortificatie van de stad is bekend. ‘Voortaan is Rijsel tegen iedere belegering bestand’, schreef hij aan Lodewijk XIV, ‘Toch blijft er nog één zwak punt over: de bevolking is nog steeds Spaansgezind.’

De laatste vijf bijdragen zijn gewijd aan de revolutionaire periode en aan de negentiende eeuw. Jay Smith is van oordeel dat de opheffing van de adel door de *Assemblée Nationale* in 1790 niet als een geïmproviseerde maatregel kan worden beschouwd. De discussie over het voortbestaan van de adel bij de invoering van de nationale soevereiniteit kwam reeds op gang in de tweede helft van de achttiende eeuw. Uiteraard gold de identificatie van de adel als symbool van het grondheerlijk stelsel toen nog als uitgangspunt bij de discussie. Voor sommige revolutionairen kon men de adel geen plaats meer inruimen in een moderne natie omdat de edelen het symbool waren van de oude natie, waarin slechts een onbeduidende minderheid van de bevolking politieke inspraak had.

De afschaffing van de adel zou in Frankrijk van korte duur zijn. In Pruisen werd de adel niet afgeschaft, maar wel hervormd: de gelijkheid voor de wet stelde een einde aan de adellijke voorrechten. Ewald Frie toont hoe de Pruisische koningen er in slaagden via de legerdienst de regionale adel uit Oost-Pruisen, Pommeren, Kurmark-Altmark en Neder-Silezië een gemeenschappelijk Duitse identiteit te bezorgen. Na de oprichting van het Duitse kei-

zerrijk in 1870 stelde zich in Pruisen en in de andere Duitse staten eenzelfde probleem: hoe de adel een Duits identiteitsbesef bijbrengen? Uiteraard stelde een dergelijke vraag zich niet alleen voor de adel, maar voor de hele bevolking. En niet alleen in Duitsland, maar ook in andere natiestaten.

William Godsey herinnert terecht aan de grote individuele verschillen onder edelen (en niet-edelen) tegenover het opkomend nationalisme in het Habsburgse rijk van de negentiende eeuw. Met evenveel recht benadrukt hij dat het nationaliteitsgevoel in de deelstaten niet noodzakelijk in tegenspraak was met loyaliteit ten opzichte van de multinationale monarchie van de Habsburgers.

Bezittingen over de grenzen heen leidt niet altijd tot de dubbele nationaliteit. Het multinationalaal patrimonium kan over verschillende familietakken uitgesplitst worden. Bertrand Goujon illustreert dit aan de hand van het geslacht Arenberg. Soms hebben nationale conflicten zelfs geleid tot een territoriale verdeling van het patrimonium tussen vader en zoon. De 248 De familiale vertakkingen over de grenzen heen bieden vele voordelen: een grotere bewegelijkheid bij conflicten en meer opportuniteiten bij de opbouw van een loopbaan, de uitbouw van een netwerk of het sluiten van allianties.

De bundel wordt afgesloten met de interessante bijdrage van Ralph Tuchtenhagen over de Duitssprekende adel in de Baltisch gebieden Estland, Lijfland en Koerland. Ondanks hun culturele identiteit betoonden deze Baltische adellijke families geen bijzondere binding met Pruisen. De periferische ligging van deze landen was bepalend voor de politieke houding van de Baltische edelen. Zij bekommerden zich in de eerste plaats over het behoud van het verregaand zelfbestuur waarover zij beschikten. Dit zette hen in de achttiende eeuw aan tot samenwerking met Rusland, zoals voorheen met Zweden en met Polen. De keuze van een bestuurlijke of militaire loopbaan in dienst van een buitenlandse vorst werd bepaald door de ligging van het familiaal patrimonium. De opkomst van nationale bewegingen in eigen land (Estland, Letland) stelde zich vooral na 1900 en dit valt spijtig genoeg buiten de tijdspanne van deze bijdrage.

Deze waardevolle bundel toont aan hoe sterk de nationale verankering van de adel is geweest. Het nationaal identiteitsbesef van de edelen, hun binding met het eigen land, lijkt nauwelijks of niet te verschillen van dat van niet-edelen. In de meeste gevallen overstegen de politieke verbanden het lokale, regionale en nationale kader niet. De binding met meerdere landen was uitzonderlijk en leidde alleen bij politieke conflicten tot spanningen.

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

